

ANT. SANFELICII
CAMPANIA;
Illust^mo. ac Rever^mo.
D. JOSEPHO SANFELICIO,
Archiep. Consentino,
In Inf. Germ. Nunc. Apostol. &c.
dedicata.

AMSTELÆDAMI,
Typis IOANNIS BLAEV. 1656.

Illuſtriſſimo ac Reverendiſſimo

DOMINO,

D. JOSEPHO SANFELICIO,

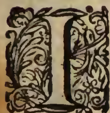
ARCHIEPISCOPO CONSENTINO,

SUB

ALEXANDRO VII PONT. MAX.

Inferioris Germaniæ

NUNTIO APOSTOLICO, &c.

Lluſt^{me}. *ac Rever*^{me}.

DOMINE,

Venit tandem Campania veſtra; non quidem illa ſquallida ut modò, inter tot ſuorum funera lan-

guens; sed ut eam videre tempora priora; venit inquam delitiis affluens; tum agri amœnitate, tum ingeniorum sublimitate conspicua: ornata aut potius depicta nativis Sanfeliciorum penicillis. Ostendit illam suis ac exteris magnus ille, magnorum virorum testimonio celebris, Antonius Sanfelicius, propatruus vester; quem non immeritò Pliniis, Higinis, & Porciis Catonibus non blandientia, sed vera coæquarunt Majorum indicia. Subsecutus est Nobilissimus Ioannes Franciscus Sanfelicius, supremi in regno Neapolitano Concilii

cilii Regens; eamque diſtracto priori prælo novis denuò Italicis typis ab obliviosa temporum lue vindicavit. Sed, heu! alia modò depaſta eſt, & depaſcitur illas Orbis delitias. Campaniam inquam, veſtram, inaudita, & omnia conſumens lues, ſquallent agri, ſola ſedet Civitas Regina ſine Populo; ſunera funeribus cumulantur, nec flumina, nec tabido ſinu terra ipſa ſparſa paſſim cadavera valet abſcondere; quam nec Anelliorum inſana rabies, nec hoſtium valuerunt arma peſſumdare; hanc una ſternit lues. o Campania! pe-

riiſſes, niſi iterum Sanfeliciana cura te orbi noſtro renaſcentem reddidiſſet. Placuit enim, Illuſtriſſime ac Reverendiſſime Domine, benignitati veſtræ illam Typis meis recuſam Belgio noſtro iterum oſtentare; accipe igitur conatus meos, tenues illos quidem, ſed ſynceri obſequii veros indices; meque Illuſtriſſimæ Dignitati veſtræ in perpetuum devotum habe. Amſtelædami, 31 Auguſti, 1656.

Illuſtme. ac Reverme.

Gratiæ Veſtræ

devotiſſimus

I. G. F. B.

PLAVSVS

illuſtrium Scriptorum in ANT. SANFELICIVM.

AGNELLVS DE ROGERIO,

in Oratione cui titulus,

Neapolitanæ literaturæ Theatrum.

LOqnor Antonium Sanfelicium, *inſignem illum ætatis ſuæ Chorographum, qui ob doctrinæ præſtantiam alter Plinius dictus eſt, quem in oras Campaniæ amœniſſimas, intento videas defixum obtutu, metiri omnia graphice, altitudines montium, receſſus vallium, amplitudines fluminum, camporum æquora, adjacentium undique locorum ſitum adeo culte venuſteque deſcribere, ut feliciſſimam dicas Campaniam, quod ita pulcram Natura finxit, feliciorem fortaſſe quod Sanfelicium habuerit deſcriptorem.*

IVLIVS CÆSAR CAPACIVS,

in Elogiis virorum literis illuſtrium.

A*Mœniſſima Italiæ pars Campania inter illuſtres ſcriptores Plinio & L. Floro veriorem (ut qui patrium ſolum optime noverat)* Antonium Sanfelicium *Chorographum habuit. A puero mirifice terrarum cognitione fuiſſe delectatum, ipſemet teſtatur.*

Sed

Sed ſatis feciſſe arbitratus eſt, ſi Italicas urbes cum Higino & M. Porcio Catone, quorum labores periere, deſcripturus, unius modo Campaniæ imaginem tota Europa exquiſitam repræſentaret, quæ licet exigua in hac Orbis parte cernatur, maxima tamen cultis, doctisque coloribus effecta, eo felicior prædicatur quod Sanfelicium habuit, quem nec videas

Fingentem immanes Leſtrygonas, atque
Cyclopas,

Sed amœna littorum, ſinuumque placidos receſſus, ſalubres aquas, vitium arborumque luxuriem, camporum felicitatem, oppidorum numerum nobilitatemque ita deſcribentem, ut ſuæ Campaniæ præconio apud exteros celeberrimus evaſerit, & cum de illuſtrandis regionibus agitur, primus in litterarum conſeſſum advocetur. Ad Plinii ſecundi uberem, ſed brevem, facundiam acceſſit, qui Latinæ orationis copiam profundens, nunquam à rerum proprietate digreditur, unico verſu hiſtoriarum volumina complexus. Epigrammatum ſcriptor elegantiſſimus, quorum uno in D. Agnelli Neapolitanorum templo pro Andrea Alexio elatus eſt, quantum ſuis potuiſſet Catullus gloriari:

Quæ miſer impoſui lugubria ſaxa ſepulchro,
Mi pater, innumeris accipe pro meritis.
Quod ſi marmoream licuiſſet ſumere formam,
Te natus tegeret non alio lapide;
Inciſæque notæ legerentur; gratus Alexis
Reddidit oſſa patri, fitque patri tumulus.

D E

PARTE

R. deluno

Vico

Campoli

Vicalbo

Sette frati

Casa Maria

Casali-vieri

Banco

l'Isola

Arpino

Belmonte

Arce

R. Secca

M. Cassino

Aquino

Piperno

Monticello

R. Garigliano

Terracina

Castello

Fondi

Valle fredda

T. S. Anastagio

Sperlonga

Itri

Castellone

Torre

T. Vielle

T. Aliano

T. Cenone

T. S. Agostino

Golfo
Gaeta di Gaeta
al.
Sinus Formianus.

S. Felicita

I. d'Iovola

Ponza

Faraglion

Is. delle gauie

Sanone

Faraglione

P. la guardia di fuoro

La Parata

Faraglione

Is. di P

MARE

TIR-

RHENO.

S. Maria

Ischia

Le Botte

Vento tiene

S. Brancatio

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Scala di miglia dieci.

CAMPANIA FELIX.

DELL' ABRUZZO.
Parte
Contado di Molise.
Forli
Pizzone
C. Nuouo
Isernia
Val Rotonda
S. Elia
Germano
Venafre
Ceruaro
S. Vettore
Mignano
Boiano
S. Polo
S. Giuliano
Sugino
Presenzano
Tora
R. Missena
Marzano
Alifi
Sessa
Pie de monte
S. Felice
Tiano
S. Samegne
Cerreto
T. di Francolisi
Teleso
PARTE DEL PRINCIPATO OLTRA.
Carinola
Calui
Caiazzo
Capua
C. del Volturno
Macerata
Caserta
Morrone
Vico di Pantano
Matalona
Aerola
Lago di Patria
Aversa
Durazzaro
Lorano
Patria
Caivano
Cerra
Acerra
Ariezo
Auella
Nacaretti
Cuma
Marcigliano
Nola
Napoli
Bagnoli
S. M. Pie di grotta
Somma
Mottaro
Nisita
T. della fico
Cast
Lagami
Golfo di Napoli
T. del Greco
S. Angelo
Procita
T. ripa Stretta
T. dell Annũciata
Parte del Principato Citra.

DE ORIGINE, ET SITU CAMPANIÆ.

CAMPANIAM ſcribimus, ſitum, dimenſionem, agri naturam, & antiquos in ea populos. Contexere cum his placet inſignia illius ævi ædificiorum monimenta, quæ licet ſemidiruta, aſpectu tamen cùm oculis, tùm animo grata ſunt. Gratificandum duximus doctis, curioſiſque viris, quos horum operum pervulgatum tota Europa nomen é longinquis allicit terris, quibus noſtra hæc ſcripta quaſi dux erunt ad ea pernoſcen-

da. Neque verò nobis vitio vertendum eſt, quod geographica eruditis tractata ingeniis ſcribere aggreſſi ſumus. Non enim ego in orbis terrarum deſcriptione verſor, ſed in exigua ejus parte mihi nota, qui patrium ſedulò peragravi agrum, ne incognita pro cognitis, neve pro veris falſa traderem. Id potiſſimum me Campanum hominem ad hoc ſuſcipiendum munus excitavit, atque impulit, quod dum è geographis quidam dimetiendis cœli circulis, geometricæque incumbunt ſubtilitati, dum alii ad enarranda rerum miracula ſe occupant, & alii ad honeſtandam patriam ſunt nimis intenti, ornandæ Campaniæ parùm ſtudioſi fuerunt. Pudebat ſeminudam intueri parentem, meque illam oportere velare percepi; quod

ſi ele-

ſi elegantiore purpura (ut decet) non operietur, qualicunque poterimus ſtola contegemus. Verùm enimverò non eſt ardui operis, quod pulchrum, quod bonum eſt, ornare laudibus. Quiſquis enim ejus amœnitatem, cœli clementiam, ſoli ubertatem, maris, fluviorum, & lacuum norit commoda, Campaniam naturæ delicias non negaverit:

Hic ver aſſiduum, atque alienis menſibus æſtas.
Bis gravidæ ſegetes, bis pomis utilis arbos.

Quod præconium, quamvis univerſæ Italiæ tributum videatur, non injuria tamen ſibi illa vendicat, ubi nullo non tempore flores floribus, pomis poma, & fruges frugibus vernante ſemper, vel autumnante temperie ſuccedunt. Bona pars ejus ſecundo ſeritur

ſemine, fert biferas arbores, fert vel trifero proventu vites, in quibus mira varietate, pars uvarum floret, pars defloruit, ſunt turgeſcentes, ſunt acerbæ, aliis matureſcentibus, aliis jam maturis. Suggerit ſucciplena nutrix alimenti plurimum, neque modo ſuos fætus, verum etiam alienos inexhauſto alit ubere. Voco autem alienos, alumnas arbores, tum pecudes, quæ tametſi aliis, atque aliis è terris ad nos tranſmigrarint, non aliam hîc vitam vivunt, ac in genitali ſolo, de quibus ſuo loco. Conſultò autem in ſuperiori carmine pro pecude ſubſtituimus ſegetes, quum nobis non duplex ovium partus, ut Samnio, Lucaniſque paſtoribus paſcua mutantibus, ſed duplex volvente anno contingat ſementis. Hæc in univerſum; nunc ſingula attin-

tingenda eo ſervato ordine, ut primùm maritima, deinde perſequamur mediterranea.

TErræ Italiæ mediam longitudinem tranſgreſſa Campania ad inferi maris oram recubat. E cœli poſitione temperamentum habet, quæ tantundem propè ab Auſtrino receſſit æſtu, quantùm ad hyemes ſeptentrionis acceſſit, quod ad ſalubritatem facit, bonumque humani corporis conſtituendum habitum. A Lire fluvio ad Sarni oſtium pertinet ſexaginta paſſuum millibus excurrente planicie, quæ ab ipſa camporum laxitate facta eſt Campania. Hi amnes, ejus duo latera conſtituunt, hic ab ortu, ille ab occaſu. Boream verſus montibus cingitur Samnites, & Irpinos excludentibus,

bus, quartum verò latus mare poſſidet. Latitudo ejus varia, ut tamen, qua maximè panditur, triginta non excedat milliaria, quòd ſi totius ambitûs ſubducatur ratio, colliget ad centum & ſexaginta paſſuum millia. Liris ex Apœnino monte decurrens (geographorum ritu ab occidentali plaga narrationis facimus initium) in Soranum primò ſe fundit agrum tenuis antè, quàm Fibreni fluminis ebibat aquas. Hunc multi exiſtimant è Fucino ſuperiore Marſorum lacu per emiſſarium, quod Claudius Cæſar fecit, occultis huc delabi venis, falſa opinione, quando M. Tullius longè ante ejus imperium de Fibreno meminit. Ab utriuſque confluente Liris torrentior ad cataractam properat, præcepſque ruit. Præcipita-

cipitatus impetum premit, sedatoque cursu abiens tanquàm duarum arbiter gentium Latio fines præscribit, & Campanis. Minturnas Romanorum coloniam is olim dividebat Glanicus antea vocatus, dimidiatique corporis alteram nobis tribuebat partem, Latinis alteram. Ponte utraque ejus ripa jungebatur eo loco, ubi fluviali scapha trajiciuntur viatores. Minturnarum, quæ jam corruerunt, stat adhuc putre amphitheatrum, à quo non procul ductus aquæ conspicitur arcuatim procurrens. Post Minturnas Sinuessa est hoc nomine dicta, quod sit in Suessæ oppidi sinu. Sinope hæc prius vocabatur à Sinopensibus Ponticis colonis, quorum opus fuit. Emanant ejus in agro balneæ, quas memoriæ proditum est, mulie-

rum ſterilitati ſuccurrere. Per Campaniæ litus vulgò prorumpunt adverſum morbos aquæ ſalutares, non tamen omnes eadem facultate, ſed aliæ alia pro ſoli ingenio. Plurimi enim refert, per quos terræ meatus fluant, quæve metalla in curſu alluant, unde exuctas qualitates in affecta conſtat transfundi corpora. Plinius, qui in Latinorum numero populorum Sinueſſanos reponit, audiendus non eſt, quippe magis à vero aberrans quam Latinorum finibus abſit Sinueſſa. Latium enim vetus à Tyberi ad Circæos ſervatum eſt, indeque ad Lirem novum, quod adjectum quoque appellatur. A Sinueſſa eſt amnis Savo, qui ex Auruncorum profuſus montibus Sidicinum, Stellatem, & Falernum agros modicus interluit, nullius

brevi

brevi in curriculo auctus rivis. Sequitur Vulturnus triremium capax æque, atque Liris, quum utrique longius evagantes comites aquas abolitis earum nominibus secum ad mare ducant. Vulturni fons in Samnio est, qui, dum confragosa Samnitium percurrit loca, rapido fertur lapsu Venafrano tenus campo, unde vi repressa placidus continuat iter mediam secans Campaniam. Piscium copiosus est, vere in primis propter clupearum multitudinem, quæ huc ad tutum partum subeunt, gignitque formosos Lupos, sed in Samnio tantum. Deinceps Gallinaria est sylva mari præcincta, & Literno lacu, quæ civilibus bellis materiem fabricandæ Sex. Pompeji classi suppeditavit. Hanc latrociniis infestam consecuta tem-

pora ſpoliarunt arboribus, quæ nunc iligna glande, & arbuſcularum cæterarum fœtu hybernam venatoribus, pariterque aucupibus ineſcat prædam. Liternum Lacum quæſtuoſum facit mugilum aſſidua captura, ſub dies præcipuè Halcyones, quod id temporis ejus fauces occluſæ arena fluctibus aggeſta, piſcatorum opera recluduntur prætentis prius retibus. Iuxta lacum ſtetit oppidum Liternum, cujus vel ruinæ perierunt, locus tamen ob majoris Africani memoriam in omne ſæculum celebrabitur. Hoc ſibi domicilium relicta ingrata patria delegit Scipio, quod ante obſcurum illuſtravit vir ipſe illuſtris non tàm genere, dignitate, laureatiſque faſcibus, quàm modeſtiæ, fortitudinis, patientiæque titulis. Hìc ille cum philo-

ſophia

ſophia reliquo vitæ tempore negotium habuit, & cum re ruſtica, triumphalique dextera laborioſum ſæpe rexit aratrum. Huc adjacet Cumanus ager, Phlegręus Græce; Phlegra Theſſaliæ valle, quum utrobique gigantum pugnam poëtæ vulgarint, illic contra Iovem, hîc cum Hercule ejus filio ex Hiſpaniis redeunte utriuſque gentis ferociam hoc commento demonſtrantes. Hæc latifundia Latini appellarunt Laborias, quæ duabus includuntur miliaribus, viis altera Cumis, Puteolis altera Capuam ferentibus. Sunt Laboriæ ea fœcunditate, ut vel cupidi agricolæ labori reſpondeant fructu, reſtibileſque nec ſtercorationem deſiderent, nec intermiſſionem. A Cumæis, & Chalcidenſibus conditi ſunt Cumani, qui ducibus Hippocle,

atque Megaſthene ad quærendas ſedes profecti huc appulerunt. Felicium fertilitate prædiorum aucti cives eò progreſſi ſunt opum, ut Hetruſcis Italiæ fere imperitantibus parere recuſantes obviam ierint; eorumque fregerint impetum. Italiæ, Siciliæque urbes Cumæ antiquitate præſtiterunt, quarum miſerandum (ut ita dicam) cadaver quiſquis aſpexerit, non poterit non graviter affici. In rerum viciſſitudine urbs tanta verſa eſt in caprilia, in cujus loci tepore alſioſum id pecus hyeme commode ſtabulatur. In pelagus illa prominebat dextra Neronis foſſam, læva Acheruſiam ſpectans paludem. Vaſto, effrenique animo matricida foſſam ipſam inſtituerat Oſtiam uſque perducturus, quo ſibi magiæ addicto ad Avernales magicas vanita-

vanitates expedita, tutaque semper pateret navigatio. Accedebat eò quod canopicæ Alexandrinorum fossæ cupiebat modulantes imitari choros, ut eorum exemplo inter fidicinum cantica iste citharedus, interque psaltrias ultro, citroque per derivatum vectaretur Tyberim. Irritæ temeritatis fossa, quæ nunc lacus marinus est remansit testis, quod nobis piscandi commoditate prospere cessit. Altera rursus Amyclano in sinu ab eodem inchoata fisci exhaustis thesauris destituta est maximo Amyclensium detrimento, fuit enim in causa, quamobrem vinum Cæcubum disperierit, cui principatum multi dederunt. Acherusia palus est inter Cumas, & Misenum, cui ferrugineo colore squalenti nomen à stygio Acheronte indiderunt.

 derunt.

derunt. Miſenus promontorium de ſepulchro Miſeni Trojanæ claſſis tubicinis appellatur, cujus oſſa hoc in monte inſignium more virorum Æneas condi juſſit, id honoris ejus tubę deferens. Hinc mare velut in æſtuarium ſe fundens Bajanum efficit ſinum, Romanis civibus magnopere expetitum. Etenim qui diutinis militiæ laboribus jactati fuiſſent, ſive quem urbanæ ambitionis ceperat ſatietas, quive forum pluri maſque alias urbis moleſtias ferre amplius noluiſſent, in hunc otii portum confugiebant, ubi animus poſt curarum fluctus ſubductis ſuperbiæ velis, & pacatæ vitæ jactis anchoris ſeipſum colligeret, atque recrearet. Ægritudines hac via effugiebant; ægraque curabant corpora, edocti quæ balneæ, quibus mederentur

tur morbis. Multis in terris medicamento ſi exiliunt fontes, qui in Liguria Statiellas, & in Narbonenſi provincia Sextias aquas condiderunt oppida, nuſquam tamen largius, quam hic, propinquiſque locis, nec tam variis auxiliis adverſæ valetudinis. Sunt his fontibus privata remedia, generatim vero ſenes fovent, & ſtomacho imbecillos, quartanaque febre laborantibus adſunt. His præterea in collibus ſunt excavati cuniculi, quorum fervidus vapor noxios è corpore eliciens humores, non mediocres efficit utilitates. Valetudinis igitur gratia, & ob mercaturæ negotiationem Puteolis frequentiſſimo in emporio, loca hæc innumera hominum celebrabat multitudo. Regna Puteolana eam ob cauſam à M. Tullio dicta. Strabo

hunc ſinum continuis ædibus ita excultum ſcribit, ut unius urbis offerrent aſpectum, quod ex earum reliquiis facile perſpicitur. Illiciebat etiam piſcandi oblectamenta, tum è mari, maritimiſque piſcinis, tum è lacubus Lucrino, atque Averno. Lucrinenſes voluptates erant præcipuæ, ubi ganeæ ſtudioſi non modo altilium piſcium, ſed etiam oſtrearum conſtruxerunt vivaria, non contenti iis, quas copioſe gignebat Lucrinus ob id oſtreoſus cognominatus. His de cauſis non minoris hîc publice, & privatim ædificabatur, quam in urbe, utque ad Tyberim ſuperba erat Roma, ita hîc delicioſa. Vna in tot opportunitatibus gelida ad potum deſiderabatur aqua, calidis dumtaxat fontibus hîc erumpentibus. Grandem idcirco

pecu-

pecuniam Romano ex ærario erogare necesse fuit, tùm in rivos fornicato opere perque actos in montibus cuniculos à quinto & tricesimo milliario deducendos, tùm in receptacula aquarum facienda non tantum ad Romanorum civium usum, sed etiam clarissimorum militum. Namque Senatus imperii, consulens securitati super omnia Italiæ, classem hoc in sinu in pyratarum excursiones, & ad omnem navalis belli eventum habebat instructam inter orientis, occidentisque regna mediam. E cisternis illis duæ impensa magnificentissima incorruptæ ad nostram pervenerunt ætatem. Harum altera, in vivo Miseni lapide excisa, frigidas intra montis viscera servabat aquas, altera vero multiplici structilium pilarum versu, integro adhuc

adhuc tectorio concamerationes ſuſtinet. Infra hanc ad litus lateritius tholos egregio aſſurgit opere, qui (quantum conjectura licet aſſequi) intus conſidentibus æſtivos defendebat ardores, quoniam ad captandas auras latis patet feneſtrarum, & oſtiorum luminibus. Prope eſt Avernus Lacus, Græce Aornos,

Quod ſuper haud ullæ poterant impune volantes,
Tendere iter pennis, talis ſeſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad conuexa ferebat.

Exhalabat quondam diram mephitim, ſed ſucciſis poſtea, quæ lacum ambiebant, denſis ſylvis, ea peſtis evanuit. Is noſtra memoria piſcibus affluebat, qui nuper pluvii cineris amarore ad unum necati ſunt. Eruperunt ſuperio-

perioribus annis è vaſtiſſimo terræ hiatu immenſæ flammæ, flammiſque commixti ingentes, innumerique lapides, qui poſtridie ejus diei in montem viſu horribilem congeſti viſi ſunt. In ea ignium tempeſtate aliquot balneæ obrutæ, planities Puteolis ſubjecta magna ex parte monte occupata, Avernus præter piſcium cladem ad dimidium anguſtatus eſt, quin mare retrocedere fuit coactum, ut novam loci faciem, qui antea viderant, demirentur. Averni accolæ fuerunt Cimmerii gens rapto vivens graſſans in eos, qui ad Avernalia Plutonis ſacra contendebant. Ad hæc ſacra, id eſt ad exercendam magiam huc ibatur, & ab inferis manes (ita priſci impii corpore exutas animas vocabant) ad vaticinationem exciendos. Magicæ

artis professoris spectris quibusdam ita oculorum aciem perstringebant, ut ad cadavera sua manes evocari viderentur. Hujus necromantiæ studio Homericus Vlysses, è Circæa solvens insula, ad hos Cimmerios venit. Hos dico, nequis in Homeri carmine intelligat Cimmerios, qui alio in orbe Mæotim accolunt paludem, quam opinionem id excludit, quod ea navigatio unius fuit diei. Hîc ergo Vlysses umbrarum fecit evocationem, humato prius Baja socio, unde Bajanus sinus, non ab urbe Bajis, quæ nulla fuit. Quod verò Avernales Cimmerii Scytharum Cimmeriorum cognomines fuerint, congruens inter eos vitæ ratio fecit. Efferatis erant utrique animis, utique illis à signiferi plaga longissime sepositis crassior aëris
cali-

caligo offunditur, ita hi obſcuras inter Averni ſylvas, tenebricoſiſque in ſpecubus ad latrocinandum deliteſcebant. Medius inter Avernum & mare Lucrinus fuit; Romanæ reipublicæ ob maximam piſcium capturam maxime vectigalis, qui ſupervenientibus undis, piſceſque excludentibus à C. Cæſare objectis in mare molibus munitus eſt:

Lucrinoque addita clauſtra,
Atque indignatum magnis ſtridoribus æquor.

Hinc, atque illinc firmiſſimo ſeptus muro Lucrinus & imperturbatos continebat piſces, & tutum ſubeuntibus velis præſtat portum. Hunc ſequens ætas oppreſſa republica Auguſto adulans falſo portum Iulium appellavit.

Iulia qua ponto longe ſonat unda refuſo.

Non

Non enim Iulius de ſuo id opus fecit, ſed à patribus miſſus faciundum curavit. Arcto ſpatio hi lacus ſejungebantur, quod ex eo conjici poteſt, nam utrunque Auguſtus parvo negotio media effoſſa tellure in unum confudit, ibique tota hyeme pugnaturus vere cum Sex. Pompejo remiges, claſſiarioſque exercuit milites pugnam meditantes. Stante Romana libertate Lucrinus munitionibus tutus oppugnanti obſtitit mari, qua everſa, quum nulli eſſent rerumpublicarum curatores, ceſſit pertinacibus undis. Hujus tyrannidis vindex fuit novus mons, quem memoravimus, qui mari ab injuſta poſſeſſione repulſo factus eſt alter loci tyrannus. E regione montis ſurgit collis in quo truncum apparet ædificium, quod Puteolani pro

certo habent Ciceronis fuiſſe Academiam. Huic opinioni fidem eſſe adhibendam ea mihi perſuaſit ratio, quod locus antiqui domini ſervat nomen, tum quod reſpondet topographiæ à Plinio factæ, quam aſcribo: *Dignum memoratu villa eſt ab Averno Puteolos tendentibus impoſita, litori celebrata porticu, & nemore, quam vocabat Academiam M. Cicero.* Hæc Plinius. Platonis æmulator non modo tractanda philoſophia Arpinas ille eſſe voluit, ſed Platonici gymnaſii nomen in ſuam villam Muſarum domicilium traduxit. Hinc factum eſt, ut glorioſis Græcis Atticam Academiam jactantibus Latini Puteolanam opponerent, & Tuſculanum Lyceo Ariſtotelico, quibus è fontibus moralis philoſophiæ manarunt rivi. Puteoli urbs à

Samiis

Samiis posita Dicearchia prius fuit de regiminis æquitate, quòd in ea republica cives sine ullo census, ordinisve delectu, ambitionis, continuoque discordiæ fomite, ad regendam, servandamque patriam concedi charitate, parique inter se administrationis jure conjuncti essent. A Romanis dehinc colonis de parvis balnearum puteis Latinum impositum est nomen, quod est Puteoli. Hucusque Campani cives per Laborinos campos viam munierunt ad comportandos agrorum fructus, utque hinc peregrinas exportarent merces, quandoquidem celeberrimum (ut diximus) Puteoli emporium erat. Ipsa in via, quæ adhuc Campana vocatur, utrinque lateritiæ, reticulatæque structuræ se offerunt spectandas, quæ viatores tenent,

paſcentes ſpecie oculos eruditos. Spectatu quoque dignum eſt antiquum Puteolanorum amphitheatrum, circaque ipſum innumera ruinoſa concamerato opere ædificia, quorum quædam ſubterranea ſunt, perviaque inter ſe, tam perplexa tamen oſtiorum ambage, ut abſque duce, circunductove, fixoque funiculo, negetur exitus. Quare nos hujuſmodi Labyrintheos anfractus Dædaliis relinquentes ingeniis, inceptum peragemus iter. Neapolim hinc proficiſcentibus ſubeundus eſt clivus, cujus ad lævam ſitus eſt campus undique montibus ſulphureum exhalantibus vaporem, circundatus anguſtis adeundis faucibus. Intra eum aliquot in locis ſcaturigines altius uti fornacis calcariæ ſubditis ignibus ebulliunt, aſpectu non

minus horrido, quam quæ in Ampſancti efferveſcunt Irpinorum valle. Vulcanium forum id fuit antiquis, ubi ſulphurea conflantur potoria vaſcula, quorum uſum lienoſis prodeſſe, compertum eſt. Poſt hos montes albicant Leucogæi aluminoſi colles, à candore nomen adepti, apud quos teſte Plinio ſcatebant balneæ oculis opem ferentes, & vulneribus. Subjacet parvus lacus ſterilibus omnino aquis, præditis tamen vi naturæ mira. Eſt in proximo terrę ſpiraculum, afflatu intus tabifico ſignum habens juxta fauces, quod non ſine vitæ periculo præterire licet. Quodcunque animal id transgreditur procumbit illico ſemianime, quòd ſi prius, quàm exanimetur, his tingatur aquis, ad ſalutem redit, facto in canibus

ſæpe

ſæpe periculo. Ea lacus parte, quæ ſpectat in meridiem, paſſim rimis fatiſcit humus alibi minoribus, alibi majoribus, è quibus jugiter evaporantes fumi podagricis auxiliantur, præſentique remedio contractos remittentes nervos priſtinis reſtituunt vitæ muneribus. Puteolani, atque Neapolitani agri terminus eſt Pauſilypus mons, & promontorium, qui Græca voce bonum præ ſe ferens genium, rem nomini non habet diſparem. Is præter liberum Campaniæ, Picentinorum, maris, & inſularum proſpectum, præterque vini laudem, pomorum omne genus dives eſt, beatior tamen in citreis magnitudine, & odore præcellentibus, cibariiſque uvis apiana, & duracina. Loci hujus cum amœnitatem tum ſalubritatem adamaſſe

antiquos ſumptuoſo villæ cultu ſunt teſtes, quarum in ruinis multæ effoſſæ inventæ ſunt mutilatæ columnæ, tum quædam integræ pretioſo è marmore maculis pulchrè diſtincto, quæ in ſacrarum ædium ornamenta tranſlatæ ſpectantur. Laborioſius olim ejus dorſum tranſcendebatur, quapropter ne à viatoribus ſuperandum eſſet, ad ejus imum ferro milliaria crypta fuit aperta, pervio tranſitu ea laxitate, quæ adverſa admittit plauſtra. Vulgaris eſt opinio, authorem operis fuiſſe Lucullum, male fundata ſuper M. Varronis verbis non recte intellectis, qui tertio de Re Ruſtica libro ait, Lucullum ad Neapolim perfodiſſe montem. Quòd ſi, qui ita ſentiunt, ſubnexæ orationis expendiſſent contextum, hanc impenſam ei

non

non adſcripſiſſent ex Strabone attribuendam M. Coccejo. Quod ſequitur hoc eſt; *Ac maritima flumina immiſit in piſcinas, quæ reciprocè fluerent.* Hæc plane docent non ſpectare præcedentia verba ad tranſitum per cryptam patefactum, ſed ad ſpecus parvos oblongiores, quos ad Pauſilypi caput cernere eſt, latere vergente ad orientem ſolem. Per eos enim cuniculos, æſtuante ſole, reciprocantes maris Euripi concluſos intra vivaria refrigerabant piſces. Aſiaticam prædam in iis ſumptibus conſumpſit Lucullus, de qua gaza profuſa Xerſes togatus à Pompejo dictus. Neapolis ex Plinii hiſtoria Chalcidenſes habuit conditores: quod verò ſcriptum Strabo reliquerit, primos colonos fuiſſe Cumanos non continuò diſſentit ab eo,

quum à Chalcidensibus fuerint propagati Cumani. Primum hæc Parthenope à Sirenis tumulo fuit, mox (quæ loci est opportunitas) novæ coloniæ accepit incrementum. Novis civibus non placuit, cum veteribus tecta conjungere, sed in propinquo loco consederunt, hæcque fuit Neapolis, rursus Parthenope versa est in Palæpolim. Ignota hæc Solino fuerunt, qui ab Augusto cœpisse dici Neapolim, scribit, quasi verò Augustus fuerit ante Ciceronis ætatem, apud quem sæpe Neapolim legas. Hæ duæ urbes unis claudebantur mœnibus, quæ postea utrinque auctis tectis in unum coaluere corpus. Per Sirenum verò fabulam loci hujus deliciosæ notantur illecebræ ad otia invitantes, ad quæ nata fertur Neapolis. Molli sanè

otio animum corrumpi, dubium non eſt, contraque literarum, & ſtudiorum perfici exercitatione. Id noſcentes docti modeſtique viri, Sirenum cantibus occluſis auribus otio non abutentes, & ſuæ famæ conſuluerunt, & poſteritati. Quàm debet humana vita agricolarum magiſtro, à quo docti ſumus:

Quid faciat lætas ſegetes, quo Sydere terram
Vertere conveniat?

A quo præterea didicimus,

Vlmis adjungere vites.

Neapolim verò illum hæc canentem coluiſſe, quis dubitet?

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope.

Palladius quoque hîc agens de eadem re ruſtica præcepit, deque citreorum cultu, quæ primus

ipſe demonſtravit Italiæ. Non ſunt prætereundæ Sylvæ Neapolitani vatis, quæ perpetuo comarum honore adhuc virent, ſæcula vincentes. Ager hic fœcundatur Cerere, Baccho circumpoſiti colles, hortis vero exornantur ſuburbana directis in quincuncem pomorum ordinibus. Græcorum carmina Alcioni Phæacum regis pomaria, & in Africa Heſperidum aurea mala magnifice cantarunt. Quid ſi poëtæ illi tantas arborum Mædicarum hic vidiſſent ſylvas? Has tamen noſtri, & verſibus, & ſoluta oratione laudibus ſunt proſecuti, quippe quæ malum ferant præſens venenis antidotum;

Quo non præſtantius ullum,
Pocula ſi quando ſævæ infecere novercæ.

Miſcue-

Miſcueruntque herbas, & non innoxia verba.
Auxilium venit, & membris agit atra venena.

Multiplicis hæc mala generis colore ad aurum inclinato; ſed his verbis, ſi Macrobio credimus, commendatur Citreum, cujus potiſſimum mali comeſa ſemina, tum interior acida caro hauſtis adverſantur venenis, ſimul & oris emendant graveolentiam.

Animas, & olentia Mœdi
Ora fovent illo, & ſenibus medicantur anhelis.

Huc nos, quò hæc remedia manifeſta fierent, digreſſi ſumus: nunc ad id, quod reſtat, itineris. Suburbium, quod ſecundum litus eſt, Sebethus alluit fluviolus ne lintrium quidem patiens, non tamen inglorius ſub nomine Sebethidis nymphæ decantatus.

Sunt qui malint per nympham Sebethida ſignificari aquam, quæ penſili rivo influebat Neapolim, quod geminatus indicat ductus ad Ianuariam portam. Sebethum duo ſequebantur memoria Herculis inſignia oppida, Herculanium, & Pompeji, quæ incendiorum injuria verſa ſunt in vicos. Literis proditum eſt, Herculem, debellatis Hiſpaniis, Gerionis regis pulcherrima boum armenta in Bajanum ſinum expoſuiſſe, ibique inter Miſenum, & Avernum ipſas caulas vallaſſe. Locus is de boum caula fuit primum Boaula, mox, ut vox ipſa dulcius ſonaret auribus, facta eſt Bauli. Deliciarum hic erat locus, quo, paulo ante Romanæ reipublicę excidium, multi navigabant ad ſpectandas inſanas in mari ſubſtructiones, atque loculatas

culatas (Varronis utor verbo) maritimas piſcinas. Inde dux Græcus, in patriam rediturus, Picentinos verſus diſcedens caſtra ad montem Veſuvium locavit, ibique conſtructis tectis, & agro, quem occuparat, viritim diviſo, copiarum partem mancos, belloque invalidos reliquit. Hæc fuit Heraclea Græcis colonis, poſt Herculanium Latinis. Poſito oppido caſtra ad octavum lapidem promovit, quo in itinere triumphalibus vectus eſt inſignibus, bobus ipſis in morem captivorum bello ducum præeuntibus. Quumque ad flumen Sarnum ventum eſſet, conſeditque, alteraque ibi mœnia veteranis militibus extruxit, quæ de triumphali illa pompa fuerunt Pompeji. Heracleenſis ergo, Pompejanique populi idem fuit
 ortus,

ortus eorundemque par fuit vitæ occaſus. T. Veſpaſiani principatu Veſuvium montem utrique oppido imminentem conflagraſſe conſtat, eque media ejus voragine tantas erupiſſe flammas, ut ad Ægyptum cineres pervenerint. Late vagantes ignes, ſylvas, arbuſta, caſas, ædes, & quicquid fuit obvium abſumpſerunt, liquatis quoque ſaxis, quæ inſtar ferreæ ſpumæ miſerabilem illam teſtificantur calamitatem. Hauſtum eo incendio Herculanium, Pompejanos vero, in ſcenicorum ludorum ſpectaculo conſidentes, repentinus lapidum ſepelivit caſus, uniuſque theatri cavea facta eſt totius civitatis urna. Cæterùm mons ipſe, quem tanta vaſtitas inviſum antiquis fecerat, rependens fructu illata damna, invenit apud poſteros gra-

gratiam. Cineris quippe calore
hæc affecta plaga magnam nobi-
litandis vinis vim accepit, è qui-
bus id, quod Græcum cognomi-
natur, reliquis Italicis præfertur.
Hoc meracum in patria ſum-
ptum caput tentat, veruntamen
ſi navigio tranſvehatur, fluctibus
jactatum vi domita miteſcit, fit-
que ſuavius; quod utinam homi-
ni uſu veniret. Ampliſſima ar-
buſta, quibus cingitur, eſcarias
uvas, præter vini copiam fe-
runt, quæ ad multam hyemem
de arboribus pendent. Idem tri-
libria cotonea, pauloque minora
pyra, ſorba, meſpila, ſylveſtria
arbuta, cæteraque ſerotina mittit
munera, in quibus excellit juxta,
ac Puteolanus ager in præcoci-
bus pomis. Hæc eſt maritima
Campaniæ ora, gemino definita
litore, Sinueſſano ſcilicet, quod

à Lire tendit ad Misenum, & Neapolitano, quod à forma Græci appellarunt cratera, Miseno, & Atheneo promontoriis circumscriptum. Ea sinus hujus est apricitas, ut vernæ insitiones semestri spatio autumni dona proferant lætissimè. Nulla est pomiferarum arborum (de notis terris loquor) quæ hîc non proveniat, & quidem feliciter præter unam, & alteram Syriæ peculiares.

LItore perlustrato, exquiremus interna ab occidentali exordientes latere, ut priore factum est volumine. Principium Vestinæ damus, quippe primo in hac serie oppido. Ejus ager erat Minturnensibus affinis, cujus extremus saltus Falernum contingebat agrum, quo in confinio à Ponticis colonis fuit posita Sinope,

nope, de qua meminimus. Hi Veſtini (eſt & Veſtinorum regio ad mare ſuperum) civium proditione ab Romano hoſte capti funditus deleti ſunt. Cum Veſtinis ſtetit pariter vicina Urbs Auſona, & cum ea pariter decubuit. Auſoniæ tamen non exolevit nomen duraturum in omne Italiæ ævum: quæ ab illa eſt cognominata Auſonia. Magnæ Græciæ oram antea tenuerant Auſones, cui rei argumento eſt mare illud cognomine Auſonium. Inde, ſive armis pulſi, ſive ea ſedes huic fuerit poſthabita, in hanc Campaniæ partem commigrarunt, omnemq; ſubegerunt regionem, quæ à Lire pertinet ad Campanum pontem. Auſonum ſtirpis eſt vicina huic agro, Sueſſa cognomento, Aurunca ab Auruncis, qui invadentibus finitimis

mis Sidicinis huc deſtituta patria confugerunt. Fuit altera Sueſſa Pometia Volſcorum, quam Pontina palude ferunt hauſtam. Noſtra Sueſſa vivit arduo eminens in colle, quem plurimi inferiores circundant vicis frequentes, vitibus amicti, atque oleis, quarum baccæ conditæ maxime probantur hodie; antiqui tamen Sidicinas, & Picenas prætulerunt cunctis. Qui magis editi ſunt montes habent caſtaneta, ubi rei pecuniæ periti ſuilli pecoris greges hyeme ante glandium paſtionem ſaginare inſtituunt, ad ſuccidias longe iis meliores quas ſolæ glandariæ mittunt ſylvæ. Sunt nunc Sueſſanorum à Veſtinis quondam, & Auſonibus poſſeſſi fundi, quos limus montanis è locis in imbribus defluens feraciores reddit ea ratione, qua pro

inun-

inundantis Nili incremento frugibus cumulatur Ægyptus. Theanum quoque cognomine Sidicinum (habent & Apuli suum Theanum) Ausonum est gentis, cujus ager eximiæ est fertilitatis; non longe à Theanensibus sancti Felicis oppidum distat, vetustissimus Sanfeliciæ Gentis Dominatus, longè lateque patens; veruntamen qui prius unam locupletabat civitatem, hodie, & Theanensibus, & multis circumpositis castellis rerum suppeditat copiam. Antiquis Theanensium eversis monimentis structilis superat canalis, cujus jugi rivo oppidi plateæ tum portæ salientibus ornantur, & lacubus. Eadem aqua ad irrigandos olitorum hortos derivatur, singulari donatos à natura munere, apio capitato, quod foven-

do

do ſtomacho, halituque oris commendando cunctis antecellit oleribus. Hinc ad quartum lapidem receſſerunt Caleni, ſed de via, quæ Cales ducit, divertendum eſt, ne Caſinates, & Venafrani ſeorſum poſiti prætermittantur. Caſinum ad Latinam appoſitum viam M. Varro Samnites tenuiſſe prodidit, quod ad poſſeſſionem vi partam, non ad progeniem referemus, quum veriſimile ſit Caſinates, aut Auſonum, aut Latinorum (ſunt enim inter utroſque medii) prolem eſſe. Eſt ager Caſinas olei feracior, quam frumenti, magnumque vectigal ex eo capiunt comportantes in Latium, oppidaque Samnitica. Labitur per hunc agrum flumen Vinium, ad cujus ripam M. Varronis fuit Muſæum, cujus rariſſimæ villæ elegans,

gans, artificiosaque forma in ejusdem authoris contemplanda scriptis legentis animum non parum oblectat. Quod vero tradit Strabo novissimum hoc esse Latii oppidum, occupantium vim armorum intelligimus, non publicam, juridicamque possessionem, alioqui Latinorum fines confunderentur, atque Campaniæ. Ad Casinatium arva adjunguntur Venafrana, quæ in Campaniæ angulo ad Samnites se proferunt, à quibus, interfluente Vulturno, separantur. E montis clivo Venafrani suas prius despiciebant spatiosas possessiones, ad quas commodioris culturæ gratia descenderunt, largo insuper invitante fonte, jam collapso vetere ductu, qui à Vulturni capite ibat. Hæc æquora ad sexaginta amplius stadia explicantur aratori-

toribus bona, bona paſtoribus, quæ montibus in theatri propemodum figuram inflexis cinguntur. Montium imæ partes, appoſitique tumuli olivis conveſtiuntur glareoſa terra, gaudentibus, & meridiano ſole, quarum oleo ob purum ſuccum, palmam, ut ait Plinius, unguenta dederunt. Sed jam, unde deflexit, regrediatur oratio. Cales Auſonum oppidum Latinæ adjacet viæ, cujus nobilitatis indicio ſunt marmoreæ ibi reliquiæ. Caleni antiquitus in aurea Italicarum urbium libertate, habebantur in populorum nobilium numero; de quo dignitatis gradu Romanorum armis dejecti ſunt; actuſque de iis in urbe triumphus ingenti comportata præda. Stellatis ager Calenum attingit, atque Falernum, qui eſt

eſt à ſaltu Veſtino ad Vulturnum. Celeberrimus hic tractus duo præcipua vitæ bona poſſidet, in collinis vina, frumenta in campeſtribus; ut non minus vere, quàm lepidè ſit dictum, in Campania Liberi & Cereris eſſe certamen. Per Falernas ſegetes curſum Appia inflectebat via, quæ ſexto & decimo ſtadio à Campano ponte Latinam viam excipiens, pergebat Brunduſium. Hæc eſt Auſonia occiduæ Campaniæ regio, cujus ex adverſo trans Vulturnum ſunt Oſci, duas in partes diviſa Campania cisvulturnanam, & transvulturnanam. Oſcorum, quæ vetuſtiſſima eſt Italiæ gens, caput erat Capua, cujus nomen ad Trojanorum ducem Capym quidam revocant:

Et Capys. hinc nomen Campanæ ducitur urbi. Non

Non urbis conditor Capys (legimus enim, & Oſcam, & Vulturnum prius vocatam) ſed amplificator fuit M. Varro ad campeſtrem retulit ſedem, Strabo ad rem ipſam, quod caput eſſet Campaniæ. Is quinto Geographiæ libro ſic ait: *Quum autem urbes duodecim in Campania forent, Capuam perinde, ac illarum caput nominarunt.* Huic concors M. Tullius, quum in Rullum oraret cauſam, hæc dé hujus excellentia urbis verba fecit: *Romam in montibus poſitam, & convallibus, cœnaculis ſublatam, atque ſuſpenſam, non optimis viis, anguſtis ſemitis præ ſua Capua planiſſimo in loco explicata, ac præ illis ſemitis irridebunt, atque contemnent. Agros vero Vaticanum, & Pupiniam cum ſuis optimis atque uberibus campis conferendos ſcilicet putabunt. Oppidorum autem finiti-*

finitimorum illam copiam cum hæ per risum, ac per jocum contendent, Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum Hercle Lanuvium, Aritiam, Tusculum cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompejis, Nuceria comparabunt. Hæc ille. Ad id fastigium per fructuum magnitudinem, rerumque omnium affluentiam ascenderat. Campanus quippe ager opimus, orbisque terræ pulcherrimus ab omnibus celebratus est, de quo Poëta, quum felicis terræ signa indicasset;

Talem dives arat Capua.

Opulenta erat, quum ille Georgica canebat, nihil tamen ad illam Capuam, quæ ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Extant ex iis duæ amphitheatri moles opere Dorico tam vastæ, eaque

que architectura; ut nemo ſit, qui primo eis aſpectu non obſtupeſcat, nam quamvis immanium barbarorum ferro, incendiiſque lacera & corrupta, triumphantis tamen urbis repræſentat imaginem. Non longo hinc intervallo non tam effuſo ſumptu, ſed abſoluta itidem arte viſitur tribus porticibus ampliſſima cryptoporticus, quæ tam longo ævo contra vim temporis reſiſtit. Adſcripſiſſem integra, ni rimis fatiſcerent parietes, neve teſtudines ſtillicidiis eſſent obnoxiæ; dignum profecto opus, quod ſartum tectum locetur. Animi cauſa huc Campani patritii ad ante-meridianam inambulationem conveniebant, pomeridianaſque ſeſſiones, ubi otioſas diei horas quàvis cœlis excluſa injuria tranſigebant. Circa hæc loca aratro
paſſim

paſſim eruuntur priſci æris, argenti, auri pulcherrima numiſmata, tum doctiſſimorum manu artificum ſculptæ gemmæ, parioque è marmore elegantiſſima ſigna præſtantiſſimæ civitatis deliciæ. Oſcorum quoque gentis ſunt confines Calatini, atque Acerrani. Trebula quoque Oſca fuit, Sueſſula, Atella, & clarum hiſtoriis Caſilinum, de quo primum agemus. Id ſecundo bello Punico Italicæ virtutis fuit ſpecimen, ubi exigua militum manus poſt Cannenſem cladem, non territa calamitoſa Romanorum fortuna, inſolentioribus Pœnorum copiis tanta animorum conſtantia obſtitit, ut in ſumma cibariorum inopia, lora, detractaſque ſcutis pelles fervida mollitas aqua mandere cogerentur, multis inedia enectis. Vulturnus

Falernum agrum à Campano disjungens Casilinum intermeabat, quod ad sulcos redactum est. Post Tifata montes, qui non procul aberant à veteri Capua, quique Samnium versus Campanis fines statuunt, & Calatinis, montana est Calatia, supra quam, seorsum tamen, ingens quadrato saxo surgit opus, quod rupis faciem oculis offert, ferruminato nexu lapidibus aptè inter se cohærentibus. Hæc fuisse antiqui oppidi mœnia sunt qui dicant, quos ego non sequor, opinorque cives per ea tempora habitasse, ubi adhuc habitant. Argumento mihi est perennis aqua, influens subterraneo rivo in cisternam veterem, quæ in oppidi est umbilico, ipsaque aqua per æstivos menses ob innoxium frigus civibus gratissima est. Addo etiam testi-

teſtimonium ſuperpoſitæ ibi marmoreæ tabellæ, in qua hoc inciſum eſt epigramma,

M GAVIVS T F
Q VISELLIVS Q F
GALLVS
DVOVIR QVINQ
CREPIDINES CIRC
FORVM SPF. ſua pecunia fecerunt. Si ergo hîc erat forum, continuo, & oppidum, nunquam foro mœnibus excluſo. Habent hi colles oleta diſtincta oleaſtris, quorum baccæ non carne, ſed liquoris dulcedine commendantur. Citra Tifata apertis in campis ſtetit Trebula pari inter Capuam, & Sueſſulam intervallo, quæ jam æquata ſolo. Ejus deſertam ſedem quum perſcrutarer, inveni ab humo modicè extantia theatri veſtigia. Duce opus fuit ad locum inquiren-

dum, quem Livius tertio, & vicesimo historiarum libro nobis ostendit: *M. Marcellus* (inquit) *à Canusio Calatiam petit, atque inde Vulturno amne trajecto per agrum Satriculanum, Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam pervenit*. In Livianis autem codicibus, quos mihi videre contigit, Trebianum pro Trebulanum scriptum legi, quod mendum correximus eadem ex historia; nam idem author alibi juxta Capuam Trebulam nominat, non Trebiam. Hoc etiam confirmant geographicæ Ptolemæi tabellæ, quæ arithmeticis notis, mensuræque ratione propius Capuam monstrant Trebulam. Fundi ubi ea stetit, ut loco, ita messium fœcunditate sunt Campano agro proximi. Atella, quæ in vicos abiit, non venit in dubium,

bium, ubi ceciderit, nam oppidi ſitus eminet, quem depreſſa ambit foſſa, vivitque ibi ejus nomen. Romani, propoſitis præmiis, arte pollentes ſcenica hinc accerſebant, eorum facetis delectati fabulis, ut tamen ſolutiores jocos Latii ſeveritate temperarent. Tanti autem Atellanios fecere mimos, ut Ennium ferant, gratiam à Romanis inire cupientem, Oſcam didiciſſe Linguam, gloriarique ſolitum ſe tria habere corda, quod Latine, Græceque ſciret, ſimul & Oſce. Adhuc his in locis hiſtrionia viget quaſi per manus tradita, quæ in ſacris fere uſurpatur exodiis. Atellana quoq; prędia rerum affluunt copia, quippe vicina Campanis. Acerræ paluſtris gravitate cœli jam à priſcis ſæculis ſunt infrequentes, infeſtante Clanio flumine, qui

Vacuis non æquus Acerris.

Agri bonitas invitos retinet cives. Eſt enim tum frumentarius, tum paſcuus, gramina majori pecori Ægyptiis maxime bobus abundè ſuppeditatus. Hæ boves ſecundo abhinc, tertiove ſæculo novæ incolæ fuerunt Italiæ, hodie noſtrates habentur, quibus nos à patria excogitavimus nomen. In Ægypto ſiquidem hæ pecudes rem pecuariam plurimum augent, herbido ſemper ſolo ad multivaga Nili flumina, in quæ impatientes æſtus ſubinde ſe mergunt, capite duntaxat extantes. Quis verò non miretur hoc tam grande animal è cicurum genere, tamque fructuoſum (quavis enim anni parte ad mulctram hæ boves veniunt) antiquis ſcriptoribus & noſtris, & Græcis fuiſſe ignotum, iis potiſ-

ſimum,

ſimum, qui in profundo piſciculorum naturam curioſius conquiſiverunt. Quod vero dicunt aliqui hoc Plinio eſſe bubalum, quam recte hi ſentiant, facile apparebit, ſi utriuſque animantis deſcriptio animadvertatur. Finitimæ Sueſſulæ paſcua eadem armenta invitant ſimili ratione, gramine ſemper veſtitis campis. Oppidum ipſum interiit, relictum à civibus, qui, eadem cæli intemperie circumfuſis, Clanii aquis obſidente palude, patriis coacti ſunt excedere laribus. Portentoſo hæ aquæ ſunt auctu, quæ æſtivo in calore præter cæterarum morem redundantes, decreſcunt per hyemem. Fuit Sueſſunorum ea vallis, quæ ad Caudinas protenditur furcas, perſicis arboribus tota conſita, tum cerafis, quarum poma adeo

proba ſunt, ut Perſæ & Ceraſuntii à nobis potius petiiſſe, quam ad nos miſiſſe videantur. Sueſſulanum agrum excipiunt Nolanorum populeta, multiplicis generis amicta vitibus, quæ vina fundunt *tum hybernis poculis lenia, tum æſtivis excitando ſtomacho ſubauſtera.* At hi cives non eum fructum è frumentis capiunt, quem è generoſo palmite ad æſtiva ſemina magis idoneo loco, quam ad hyberna; quocirca arbuſtis potius, quam arvo ſtudent. A Veſuvii conflagratione de ſparſo cinere pumiceiſque lapillis id accidiſſe exiſtimandum eſt, alioqui ager hic cum Capuæ latifundiis non conferretur, neque audire meruiſſet,

Talem dives arat Capua, & vicina Veſevo
Ora jugo.

Nemo

Nemo loci gnarus non videt hoc carmen ſpectare ad univerſum tractum circa Veſuvium. Nota erant loca hæc Poëtæ, qui Campaniam diu incoluerat, incolebatque quum Georgica mandaret literis. De Nolanorum vero origine varia eſt opinio, quos alii Tyriorum ſobolem, alii Chalcidenſium prodiderunt. Ptolemæus id oppidum nobis ereptum in Picentinos retulit, idque non modo præter jus, verum etiam præter definitos à ſe Campaniæ terminos. Quaſi vero Geographis poſitos à ſe regionum limites & contrahere liceat, & proferre, regum exemplo, qui ad ſuum arbitrium leges figunt, atque refigunt. Nolanis conter-

qui cum Turno adversus Latinum, & Æneam conspiraverant:

Et quos maliferæ despectant mœnia Bellæ.

Quo in nomine, ad vitandum ex vocalium concursu hiatum Poëta primam detraxit literam, & pro Abellæ, dictum est Bellæ. Quod si nominis inspiciatur vis, Bella non Abella dicetur, id est bona. Ager enim Abellanus multis est accumulatus bonis, oleo in primis, cujus maxima laus est, quod ei vetustas tædium non affert, tum vino, pomisque omne genus suavissimis, frumento non item, ut tamen minutas fruges ferre non recuset. Habet glandiferas sylvas, copiosus est castanearum arborum, quæ suas nuces ad transmarinas mittunt provincias, quæstuosa permutatione palmularum, & piperis. Addantur ad

venationem, corporiſque exercitationem, caprearum, & aprorum repleti ſaltus, tum gelidi paſſim, ſalubreſque fontes; &, quod his omnibus majus eſt, viget in hac temperie longæva ſenecta. Hæc eſt orientalis Campania, Sarno terminata flumine, cujus aquæ nos à Picentinis dirimunt tam pigro labentes motu, ut utro fluant, neſcias.

Tibi, Deus æterne atque omnipotens, immortales ago gratias, cujus Numine, & ope Campaniam ſcripſi.

INTERPRETATIO NOMINUM hujus Chorographiæ.

A

ABELLA	*Avella.*
Acerræ	*Acerra.*
Acherusia palus	*La Coluccia.*
Amyclanus sinus	*Il mar de Sperlonga.*
Amphitheatrum Capuæ	*Li Borlasci di Capua.*
Ampsanti vallis	*La valle de Frecento.*
Atella	*doue è hoggi S. Arpino.*
Avernus lacus	*il lago di tre pergole.*
Ausona	*già desolata nel piano di Sessa.*

B

BAjanus sinus	*il mar di Baja.*
Bajuli	*Bacola, loco nel lido di Baja.*

C

CAmpania	*Terra di Lavore.*
Campana via	*Campanola nel territorio de Pozzuli.*
Calatia	*Gaiazzo.*
Cales	*Calvi.*
Capua	*Capua.*
Casilinum	*Castelluccio, un certo territorio tra Capua, e la foce del Voltorno.*
Casinum	*San Germano.*
Cisterna Miseni	*grotte Dragonara.*

Cister-

Cisterna Averni	*piscina mirabile.*
Cryptoporticus Capuæ	*le tre grotte che sono vicini à li Borlasci.*
Cumæ	*Cuma, si vedeno le rouine.*

F

FAlernus ager *il territorio, che è da la Rocca di Mondragone fino al Voltorno.*

Fibrenus fluvius	*il fiume de la Posta.*
Fossa Neronis	*Licola.*
Fucinus lacus	*il lago di Fucino, ò di Celano.*
Furcæ Caudinæ	*oue hoggi è Arpaja.*

G

Gallinaria sylva	*la peneta di Patria.*

H

Herculanum	*fu, doue è hoggi la torre del Greco.*

I

IRpini *li popoli, che sono mezi tra la valle Beneventana, e la Basilicata.*

L

LAboriæ *il territorio del Gaudo, si dice anche per altro nome Latino, Laborini campi.*

Leucogæi colles	*la Lumera.*
Liris fluvius	*il fiume di Patria.*
Liternus Lacus	*il lago di Patria.*
Liternum	*Città desolata, il loco si dice Patria.*

M

Magna Græcia	*la Calabria soprana.*
Minturnæ	*fù, doue è hoggi la scafa del Garigliano, de la qual se ne vedeno le reliquie.*
Misenus mons	*Miseno.*

N

Neapolis	*Napoli.*
Nola	*Nola.*

P

Pausilypus mons	*Posilipo.*
Picentini	*La costa d'Amalfi.*
Pompeji	*la torre dell' Annuntiata.*
Portus Iulius	*era esso lago Lucrino.*
Puteoli	*Pozzuoli.*
Puteolana crypta	*la grotte passante, che è tra Pozzuoli, e Napoli.*

S

Samnium	*Apruzzo,* unde Samnites.
Sarnus fluvius	*il fiume di Scafati.*
Savo fluvius	*il Saone.*
Sebethus fluviolus	*il fiume de la Madalena.*
Sinuessa	*la roccha di Mondragone*
Stellatis ager	*il territorio di Carinola, il qual confina con il territorio di Thiano, e la Rocca di Mondragone.*
Suessa	*Sessa.*
Suessula	*fù, doue è la torre detta di Sessola.*

T.

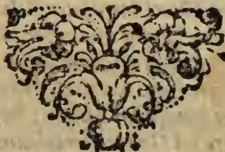
Tifata montes	*li monti sopre l'antica Capua.*
Theanum	*Thiano.*

Tholus Bajanus	*il Truglio di Baja.*
Trebula	*fu tra Capua, e Sessola, ove appajono li vestigii del theatro.*

V

VEnafrum	*Venafro.*
Venafri campi	*il piano di Venafro.*
Vestina	*fu nel piano di Sessa.*
Vinius fluviolus	*il fiume de S. Germano.*
Vulcanium forum	*la Solfatara.*
Vulturnus fluvius	*il Voltorno.*
Vulturnum	*Castello à mare del Volturno.*

FINIS.

AUTHORIS
EPIGRAMMA
DE CAMPANO
AMPHITHEATRO.

IMmanem quisnam molem, quis grandia saxa
Æquavit cœli nubibus aligeris?
Montibus impositos montes quæ deinde ruina
Dejicit è cœli nubibus aligeris?
Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Dædaleo ingenio.
Mirati sunt Græci impostum Pelio Ossam,
Impia gens superis quum fera bella ciet.
Hoc opus egregium miretur Græcia, summo
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Auricomus nunquam Phœbus spectavit Eöo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani hic plausere olim juvenesque senesque,
Et festo resonant alta Tifata sono.

FINIS.

